

ОД ПОЛИТИКЕ КА НОВИМ НАУЧНИМ ДИСЦИПЛИНАМА: ЖЕНСКА И РОДНА ИСТОРИЈА

Концепти о женској еманципацији крајем 19. и почетком 20. века у српској историографији

Сажетак: Женска историја као академска дисциплина развила се у оквиру модерног феминизма као снажног политичког покрета током 20. века. Убрзо се показало да су њене поставке о универзалној категорији *жене*, вечитој подређености жена и ванвременском патријархату недовољне за историјску анализу. Захваљујући теоријским концептима других друштвених наука у истраживање се крајем осамдесетих година 20. века уводи категорија Gender (род на српском) као аналитичка категорија помоћу које је могуће проучавање различитих путева којима је конституисана моћ у друштву. У српској историографији мало је радова посвећено историји жена, а још мање оних који се баве анализом различитих родних улога. Њихова анализа у оквиру концепата о еманципацији жена у Србији крајем 19. и почетком 20. века пружа могућност дубљег увида у политичку и друштвену историју Србије тога времена.

Кључне речи: феминизам, женска историја, Gender (род), еманципација жена, српско друштво, 19. век

1. Феминистички покрет 20. века и историја жена

Преиспитивање места и улоге жена у различитим епохама и друштвима, артикулација захтева за променом њиховог положаја, формулисање теоријских концепата, акумулација знања о женама и осмишљавање разноврсних стратегија за деловање, феномени су модерног доба у европској и светској историји. Иако су данас сви они обухваћени заједничким термином – феминизам, требало би стално имати на уму да је реч о врло сложеним појавама, које су имале своју историчност. Зато, посматрано из историјске перспективе, феминизам није резултат некаквог линеарног историјског процеса, него скуп разноврсних, често супротстављених, теоријских уобличавања и пракси.

Расправа о томе какав положај припада женама у друштву, коју су започели просветитељи у 18. веку а наставили водећи идеолози Француске револуције, представљала је наставак дебате из ранијих времена која се у суштини сводила на чувено питање да ли су жене (уопште) људи.¹ Супротста-

¹ Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope*, Klio, Beograd 2005, str. 15–95.

вљајући се генерално ставовима цркве, заговорници новог доба су отворили питање о једном од главних постулата хришћанства о грешној женској природи, покушавајући да дефинишу нови модел жене – као образоване мајке „нових“ грађана. Током 19. века, у оквиру развијеног концепта грађанског друштва, дошло је до преформулисања ранијих позиција обеју страна у смислу постављања темеља за политички активизам жена, као и развијања анти-феминистичке аргументације. Артикулација „женског питања“ као централног упоришта политичког деловања, представљала је почетак организоване борбе за политичку партиципацију и за социјалну и друштвену равноправност жена у већини европских друштава. Крајем 19. века долази до интернационализације женског покрета, али пред почетак епохе ратова у 20. веку феминистички покрети бивају дубоко национализовани. Реч је о процесима национализације феминизма и феминизације национализма, који су били карактеристични за сва друштва у Европи.²

Ратна разарања, велика економска криза, политичке и друштвене промене у првим деценијама 20. века променили су и стратегије женских покрета. У жеку борбе тадашњег феминистичког покрета за право гласа постављено је и питање о неадекватности целокупне историографије, односно њеној некомплетности зато што је искључиво била фокусирана на ратове, политику, велике личности и идеје. Или, како је то формулисала Вирџинија Вулф крајем двадесетих година 20. века, био је потребан додаток целокупној писаној историји човечанства, у којем би била интерпретирана историја његове друге половине, историја жена.³ Када је покренут нови талас феминистичког покрета у Европи и САД шездесетих година 20. века, појавила се и нова дисциплина – женска историја. Иако је однос између политичког покрета и женске историје био сложен, њихова веза је била чврста и јасна. Убрзо је постала академска дисциплина, дефинисана научна област са циљем да прикаже *her-story* насупрот *his-story*, односно да у оквиру постојеће историографије проговори не само о хероинама историје, него и о женској улози у прошлости, потчињености жена и мотивима за деловање на пољу политике. Повезаност политичког покрета и историје била је видљивија у односу на остале хуманистичке дисциплине пре свега зато што је политици била потребна потпора за тврдње о потчињености жена кроз историју. Међутим, убрзо се показало да јака веза између политике, односно феминистичког покрета и женске историје, академске дисциплине, не може да потраје. Феминистичке активисткиње су оптужиле своје академске саборце да су подлегле под притисцима универзитетских управа и одвојиле се од политичког активизма. Биле су уверене да ће релативно безбедно окружење универзитетских средина ослабити снагу покрета и створити само још једну у низу академских дисциплина:

² Karen Offen, *European Feminisms 1700–1950, A Political History*, Stanford: Stanford University Press 2000, str. 182–213; Ida Blom, Karen Hagemann, and Catherine Hall (Eds.), *Gendered Nations*, Oxford: Berg 2000, str. 8–10.

³ Вирџинија Вулф, *Сопствена соба*, Београд, Плави јахач, 1995, str. 3.

женску историју или женске студије. Са универзитета су порицали да је реч о повлачењу, тврдећи да је ширењем интересовања проширено и поље истраживања на све аспекте живота жена у прошлости. Осим тога, појавиле су се и прве унутрашње контроверзе и научни ауторитети на пољу женске историје, што је утицало на све веће дистанцирање од политичког активизма.⁴

Женска историја је током седамдесетих и осамдесетих година 20. века била посвећена искључиво женама у историји и напорима да се историја жена укључи као „додатак“ постојећој историји. Истицањем значаја жена у прошлости, стално је доводила у питање постулате историјске струке.⁵ У тој раној фази женска историја је често користила концепте друштвених наука. Посебно је била корисна теорија класа, помоћу које је требало да се докаже да жене кроз рад и рађање репродукују своје животе. Међутим, убрзо су се показали недостаци оваквог приступа, јер су неки облици потчињености били истоветни за мушкарце и жене а неки су, опет, били независни од класног система. Општа потрага за одговарајућим концептима била је мотивисана жељом да се акумулацијом знања о историји жена омогући њена интеграција у постојећу историју и историографију.

Како је званична историографија одговорила на појаву и изазове женске историје? Реакција је била бурна и усмерена пре свега на идеолошку позадину нове дисциплине. Истичана је дистинкција између историје као знања стеченог, како су тврдили, неутралним истраживањем и политичког активизма као покретача женске историје. Према мишљењу критичара, највећу опасност представљала је могућност тенденциозног читања историјских извора.⁶ Како је време протичало, један број критичара је у афирмацији поделе на „мушку“ и „женску“ историју видео разлог за њено толерисање и делимично прихватање у оквиру струке. Сматрали су да женама треба дати њихову историју, јер је то историја о породици и сексу.

Изгледало је да је оптужба за идеолошко деловање посредством струке била превелики терет и претња за неке заступнике женске историје и они су остајали на позицијама да су жене додатни субјект историје. На другој страни, са појавом друштвене историје као нове области истраживања, са новим приступима и интерпретацијама прошлости, женска историја је добила полет. Статус историјског субјекта добиле су различите друштвене групе, а теме женске историје постале су породица, политичке организације, друштвене установе итд. Осим тога, предмет истраживања постаје и „женска култура“, схваћена као производ женског историјског искуства. У оквиру ових истраживања показао се аналитички потенцијал осталих дихотомија као што су

⁴ Joan W. Scott, „Women's History“ у: Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*, Pennsylvania: PSUP 1992, стр. 56.

⁵ Ana Stolić, „Od ženske do rodne istorije“, у: Gizela Bok, *Žena u istoriji Evrope*, Klio, Beograd 2005, стр. 427.

⁶ Видети полемику између Натали Земон Дејвис и Роберта Фајнлија у часопису *American Historical Review*, јун 1988, стр. 553–573, 572–603.

природа–култура, породица–рад, јавно–приватно а не само мушкарац–жена.⁷ Ипак, без обзира на проширење истраживачког поља и стицања нових, другачијих знања о прошлости жена, оне су и даље биле схваћене као посебна, јединствена категорија друштва, одвојени биолошки ентитет насупрот мушкарцу, чије се искуство мењало у различитим контекстима, али је њихово есенцијално биће *жене* остајало непромењено. Мушкарци су, такође, виђени као хомогена целина, супротстављена женама како би заштитила своју моћ и извор своје надређености.

Прича о одвојеном женском идентитету, поред свих почетних предности које је имала у дефинисању дисциплине, није допринела интегрисању женске историје у „праву“ историју, нити је довела до реконцептуализације целе дисциплине (у смислу нове хронологије, преиспитивања основних постулата струке итд.). Показало се, пре свега, да је идеја о некаквом јединственом идентитету жена, која је била сврсисходна за политички активизам, неодржива. Жене су, као и мушкарци, живеле и живе у различитим политичким, економским и културним контекстима, односно припадале су различитим расама, класама, етницитету и сексуалној оријентацији. Како се концепт о заједничком идентитету жена односио само на припаднице средње, беле класе у западној култури, био је критикован као есенцијалистички. Проблем је био у непостојању аналитичког апарата за промишљање разлике и начина на који је конструкција разлике утицала на односе међу појединцима и друштвеним групама.

1.2. Род (Gender): полет и разочарања

Идеје антрополога из тридесетих година 20. века да су термини *мушкарац* и *жена* друштвено и културно дефинисане категорије а не биолошке датости, развијена је пола века касније у широко прихваћену аналитичку категорију система пола/рода. Наиме, феминистички оријентисана антропологија енглеског говорног подручја је током седамдесетих година 20. века увела термин „Gender“ (код нас преведен као „род“) у циљу теоријског промишљања питања разлике између биолошког пола (*sex*) и друштвено и културно конструисаног рода (*Gender*).⁸ Систем пола/рода био је широко прихваћен у друштвеним наукама, у којима се сматрало да су родни односи културне конструкције и да се категорије мушкости и женкости не могу посматрати као природне датости.

У оквиру женске историје концепт рода изазвао је одмах велике дискусије. Оцењено је да је њен аналитички потенцијал велики и за историчаре, јер омогућава да се односи систем који постоји између термина *мушкарац*

⁷ Као на пример: Натали Земон Дејвис, „Women on Top“ у: *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford: Stanford University Press 1975; Elaine Showalter, *The Female Malady. Women, Madness and English Culture 1830–1980*, New York: Columbia University Press 1985.

⁸ Zorica Ivanović, „Pogovor: Antropologija žene i pitanje rodних односа u izmenjenom diskursu antropologije“, у: Žarana Papić и Lidija Sklevicky, *Antropologija žene*, Beograd: XX vek, 2003, стр. 398.

и жена посматра у ширем контексту других променљивих категорија, као што су раса или класа у различитим епохама. Самим тим категорија рода је имала и своју историчност. На то је међу првима указала Џоан Скот, једна од најпознатијих историчарки која се бавила теоријским аспектом категорије рода. Њена дефиниција ове категорије и њене употребљивости за историјско истраживање представља водич за све оне који су прихватили и применили тај концепт у својим радовима. Скотова је род видела као конститутивни елемент друштвених односа заснованих на схватању разлика између полова, при чему је категорија рода један од примарних путева конституисања и означавања односа моћи у друштву.⁹

Феминистички историчари су сада били у могућности да прошлу реалност жена упореде са мушком кроз подручја политике, институција, права, књижевности и визуелне културе. Историчност категорије рода им је омогућила нова тумачења историјских промена и фокусирање на друштвену, а не биолошку природу објашњења неједнаких услова живота за жене и мушкарце у прошлости. Тако су неки „женски историчари“ повезали студије рода са студијама политике и показали да су жене, иако нису биле заступљене у политичким програмима, апелима и реторици и нису партиципирале у политици, учествовале у прављењу историје. То се посебно односи на епоху креирања националних држава у 19. и почетком 20. века, када су жене биле посебно важне у програмима националних мобилизација, као део популације који биолошки и културно учествује у процесима продукције и репродукције нације.¹⁰

Међутим, у већини истраживања категорија рода и даље је најчешће коришћена као синоним за универзалну категорију жена. У оквиру тема којима су се бавили, а реч је о познатим темама из домена социологије као што су породица, жене и деца, док су теме моћи и политике остајале изван домета, подупирали су поделу на јавну и приватну сферу. Идеја о одвојеним сферама живота, јавној и приватној, заснована је на једној од најпознатијих дихотомија жена–мушкарац (природа–култура, породица–политика), при чему је јавна сфера била искључиво мушки домен а свет дома, породице био је резервисан за жене. Иако је било наглашено да су односи међу половима друштвено и културно конструисани, није било речи о томе зашто је тако и како се они мењају. Резултат је био да је већина историчара који су се бавили женском историјом понудила објашњења да је један од главних узрока женске „подређености“ кроз историју припадност жена посебној друштвеној сфери (приватној) у односу на мушкарце (јавна и приватна сфера). И док су жене, увек и само, биле смештене у домен приватног, мушкарцима је припала област јавног и приватног. Овај концепт је неко време, осим у оквиру

⁹ Joan W. Scott, „Gender: A Useful Category of Historical Analyses“, u: *Gender and Politics of History*, New York: Columbia University Press, 1999, стр. 42.

¹⁰ Видети: Nira Yuval Davis, *Gender and Nation*, London: SAGE publications, 1997, стр. 15; Ida Blom, Karen Hagemann, and Catherine Hall (Eds.), *Gendered Nations*, Oxford: Berg, 2000, стр. 8.

друштвене историје и историје менталитета, био важно упориште ортодоксне феминистичке теорије и женске историје. Критика концепта јавно–приватно била је жестока током осамдесетих година 20. века. Она се заснивала на тврдњама да је подела на приватно и јавно, као и остале поделе, резултат конструкције.¹¹

Заговорници нових приступа писању историје у први план су истицали категорије расе, класе и рода као суштинске за историјску анализу. Почетком осамдесетих година прошлог века, посебно под утицајем једне од централних идеја Мишела Фукоа да је сексуалност историјски продукована, долази до померања ранијих тврдих ставова међу феминистима марксистичке оријентације да су породица, домаћинство и сексуалност били последице мењања модела производње. Под утицајем антропологије, неки женски историчари су постајали свеснији дотадашње есенцијалистичке природе термина *жена* и своје анализе су усмерили у два правца. Почели су да категоризују жене у прошлости према старости, брачном статусу, религиозној припадности, сексуалној оријентацији, менталној и физичкој способности. Тиме су се умножиле категорије жена у друштвеном и историјском смислу. На другој страни, неки феминистички историчари су били посебно подстакути постструктуралистичким теоријским концептима и њиховим тумачењем постојања разлике (међу женама кроз историју) унутар разлике (између мушкараца и жена), односно могућношћу да се изађе из зачараног круга концепта о јединственом идентитету *жене*. Посебан значај и важност за њих представљали су радови Мишела Фукоа посвећени првенствено деловању моћи у њеним различитим облицима.¹² Својим ставом да не постоји истина, него само доминантна знања која дају моћ онима који знају и о њима говоре, Фуко је видео историју као континуирану борбу различитих група за доминацију и моћ. Фукоова гледишта допринела су отварању многих нових историјских тема и извршила су снажан утицај на женску и родну историју.

Друга група историчара, која је користила постструктуралистичке ставове, била је усмерена на доказивање да је сваки субјективитет подељен и конфликтан и да се зато не може говорити о једној јединственој есенцијалној категорији *жене*. Поставке две психоаналитичке школе, англоамеричке и француске, које су се бавиле процесима креирања субјекта показале су да је родна идентификација, иако на први поглед фиксирана, дубоко нестабилна,

¹¹ Amanda Vickery, „Golden Age to Separate Spheres?“, у: R. Shoemaker (ed.), *Gender & History in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1998, стр. 186–199; Gisela Bock, „Chelinging Dichotomies: Perspectives on Women's History“, у: K. Offen, J. Rendall (eds.), *Writing Women's History*, Bloomington 1991, стр. 8–17. О критици концепта подељених сфера укратко у: Ана Столић, „Родни односи у царству подељених сфера“, у: *Приватни живот код Срба у 19. веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд: Клио, 2006, стр. 90–94.

¹² Чувен по ученој вези између моћи и знања, Фуко је велики део свог рада посветио маргинализованим групама и то не само женама, него првенствено маргинализованом знању тих група. Мишел Фуко, *Надзирати и кажњавати. Настанак затвора*, Нови Сад: Књижарница браће Стојановић, 1997.

јер је субјект делом сачињен од несвесног, делом од интернализованих датости патријархалног друштва и искуства.

Један од главних циљева установљавања категорије рода као корисне аналитичке алатке у друштвеним и хуманистичким наукама био је да се одвоји биологија од културе и да се одговори на питања како су и под којим условима дефинисане различите родне улоге мушкараца и жена, како се категорије мушкости и женкости мењају у различитим епохама, како односи моћи и правна регулатива утичу на појмове мушкости и женкости и како су формулисане норме којима се у различитим друштвима контролише сексуалност? Према мишљењима највећих ауторитета у оквиру женске и родне историје, категорија рода само је делимично одговорила на та питања. На почетку новог миленијума, она је престала да подстиче и да провоцира. Различити су разлози за опадање ентузијазма а међу најважнијима је чињеница да је у свакодневној употреби род постао синоним за биолошку разлику међу половима, која је схваћена као биолошка датост. Не постављање питања о томе, као ни о факту да су и поред разумевања разлике између категорије пол–род, обе категорије у ствари производи, облици знања. То је занемаривао и велики број феминистичких теоретичара, не увиђајући да су и *мушкарац* и *жена* историјски променљиве категорије, чије се значење мењало кроз време и културе.¹³ Због свих тих недоумица стручњаци су предлагали да се са већом пажњом користи термин род а неки су предлагали да га треба и напустити.

2. Неки аспекти родних односа у Србији у 19. и почетком 20. века

Модерна држава је у 19. веку развила бројне политике помоћу којих је управљала и контролисала велику популацију. Оне државе, које су као Кнежевина Србија у 19. веку, настале после великих превирања, устанака и борбе за ослобођење, као и промена у политичкој, социјалној и културној сфери, настојале су да што брже успоставе друштвену и политичку стабилност. То се постизало и успостављењем културне стабилности у оквиру које су родни односи и породични односи имали значајно место.¹⁴ Устаничко време и период успостављања државе у Србији у коме је, између осталог, укидањем феудализма извршен преврат у области друштвених односа, донело је поремећаје на подручју односа у породици, родних и сексуалних односа. Појаве као што су недозвољене заједнице, многоженство, ванбрачне заједнице, упућивале су власт на потребу да се што пре уреди област која је сматрана доменом приватног живота. Због важности који је имала од Карађорђевог времена до писања Српског грађанског законика из 1844. и Казнителног законика из 1860. године, донет је низ уредби, наредби и одлука.

¹³ О томе је писала Џудит Батлер, *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, New York: Columbia University Press, 1993.

¹⁴ Ана Столић, „Родни односи у ‘царству подељених сфера’“, у: *Нав. дело*, стр. 90–94.

У процесу израде Грађанског законика његов творац Јован Хаџић имао је највише недоумица приликом дефинисања приватно-правног положаја жена и мушкараца, односно према моделу наслеђивања. Обичајно право је наслеђивање дефинисало као искључиви монопол мушкараца, али су европски модели, према којима је прављен Законик, изједначили права мушке и женске деце у наслеђивању. Тадашњи европски модел наслеђивања био је у супротности са српским обичајним правом, па је у оквиру тог питања учињено и највеће одступање у односу на европски модел. Непосредан утицај врховних власти приликом доношења такве одлуке, најпре кнеза Милоша Обреновића а потом уставобранитељске владе, био је евидентан. Коначно, Хаџићеве одредбе су измењене а женска деца су према Закону искључена из права наслеђивања. И у оквиру кривично-правног законодавства, одредбе Казнителног законика из 1860. године одређен је знатно нижи степен правне заштите жена у односу на мушкарце.¹⁵ Уопштено гледано, осим измена у наследном праву и уношења одредаба које су биле у складу са уставима обичајног права, као што је установа задруге, у Српском грађанском законнику, већина одредаба била је слична законодавству у Европи.

Како изван државе и законодавства остаје широко поље односа моћи који оперишу у оквиру културних образаца (као што је породица), јасно је да је за истраживање родних односа у српском друштву 19. века битна анализа дискурса, односно техника управљања, надзирања и контроле.¹⁶ Оне су испреплетане, често супротстављене а у случају анализе родних односа у Србији, посредно су повезане и са државом, јер су они који су их конструисали као нове технике управљања често то радили са позиција људи на важним државним и друштвеним позицијама. Тако је у другој половини 19. века видљиво настојање да се област родних односа постави на нове основе и стави у нови контекст, сличан оном у западноевропским друштвима. То је учињено посредством васпитних, образовних и здравствених политика. Оне су формулисане у великом броју писаних радова, текстова, научно-популарних чланака, јавних предавања и ширене су посредством система васпитања, образовања и информисања. Без обзира на то што су постојале разлике у односу на западноевропске концепте, један број српских аутопра се такође позивао на знање и науку. То је било разумљиво, јер су они који су их артикулисали и промовисали били припадници малобројне тадашње образоване српске елите. Она је школована на универзитетима у иностранству и њени представници су свуда истицали да у својој земљи желе да примене европска знања уз уважавање домаћих посебности.

¹⁵ Marija Draškić, Olga Popović Obradović, „Položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku“, у: *Srbija u modernizacijskim procesima 2*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998, стр. 11–24; Vesna Nikolić Raistanović, „Krivično-pravna zaštita žena u Srbiji u 19. i 20. veku“, у: *Нав. дело*, стр. 26–29.

¹⁶ У овом раду дискурс се користи да укаже да правац анализе иде изван језика појединих аутора и њихових текстова, односно користи се као начин читања, писања и тврдњи које конструишу схватања о томе шта је истина, а шта не, и да наговести могућу позадину моћи тог типа конструкције као технике управљања.

Већина аутора је писању текстова који су креирали јавни дискурс приступила као посебном мисионарском послу попуњавања једног потпуно новог поља писане речи посвећених ономе шта је истина, шта је исправно, васпитању, образовању, препорукама о пожељном понашању и здрављу. Узоре су проналазили у делима из европских земаља које су имале знатно дужу традицију састављања тзв. *conduct books*. У српској варијанти оне се нису пуно разликовале од сличних књига, али су неке садржале и јасну жељу да се не изостави ниједан детаљ најчешће крајње идеализоване „патријархалности“ каква никада није ни постојала у реалном животу. У оквиру условно речено педагошког дискурса, који се ослањао на традицију или је чак представљен као „поредак ствари“, заступљена је универзална представа о припадности жена свету дома и породице, подељеним родним улогама и поседовању квалитета као што су скромност, послушност, стидљивост, које су биле у служби познатих женских вештина гајења деце, кувања, шивења. У оквиру овог дискурса написано је доста књига и текстова чији су аутори одбијали потребу за општим образовањем жена. Афирмација тредационалних представа о женскости и мушкости идеализовала је сеоско друштво у прошлости као једини исправан модел, а могла је у исто време да буде и показатељ крхкости те „традиције“.¹⁷ У последњим деценијама 19. века, осим часописа „Домаћица“, покренуте су многе едиције, штампани календари, додаци часописима, који су били намењени женама. Као додатак постојећој политичкој и друштвеној проблематици, ови текстови садрже препоруке и савете за успешно вођење куће и породице. Често су засновани на научним објашњењима и у потпуном су складу са представама о подељеним улогама жена и мушкараца. Осим поменуте конструкције, која се позивала искључиво на традицију, у оквиру педагошког дискурса се, у складу са појавом обавезног основног образовања и школовања женске деце, појављују књиге засноване на науци и знању. У основи њиховог приступа је „знање“ о биолошкој разлици, која је била темељ за представу о различитој природи жена и мушкараца, а сходно томе и различитим путевима њихове припреме за посебне друштвене улоге и задатке. Циљ претпостављеног школовања и образовања жена био је нова улога жена у друштву која се темељила на успешном газдовању кућом, али и унапређењу и побољшању породичног живота.

Међутим, највише вере да су способни да дефинишу потребу за променом постојећих представа о родним односима и улогама мушкараца и жена имали су припадници покрета „Уједињене омладине српске“ а посебно Светозар Марковић и неколико социјалистичко-феминистичких гласова. Управо је најконструктивнији приступ „женском питању“ присутан у делима Светозара Марковића, иако је и он био пун контрадикција карактеристичних

¹⁷ *Жена (историјско-педагошко разматрање)*, у: „Српски летопис“ I–III, Нови Сад 1871, стр. 195–196; Душан Матић, *Наука о васпитању*, Београд 1868; Милорад Шапчанин, „О васпитању женскиња“, у: *Јавна предавања*, Београд 1873; Јован Миодраговић, *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*, Београд 1914.

за тадашња дешавања у оквиру европског феминизма. Идеју о ослобођењу жене Марковић је засновао на раскидању уских оквира институције брака и укључивањем у друштво путем стицања правне, грађанске равноправности. Контрадикција је читљива због тумачења о коренима таквог положаја. Марковић је порицао постојање природне разлике, али је у исто време сматрао да је она темељ друштвене поделе. На другој страни, из његовог окружења допирали су спорадични женски гласови који су имали радикалније захтеве. Прва српска феминисткиња Драга Дејановић тврдила је да жене морају умно и радно да се унапређују да би могле самостално да привређују и да би се ослободиле предрасуда које их везују само за простор куће и породице. Заступала је став да жене треба да имају приступ јавним делатностима, тврдећи да су оне саме криве за своје стање због физичке и духовне лењости.¹⁸ У оквиру реторике овог социјалистичког и феминистичког дискурса уочљиво је да су изнесени ставови подупирали поделу на родне улоге мушкараца и жена на основу билошке разлике. То је био део европске феминистичке традиције тог времена која се заснивала на визији једнаких права у оквиру друштвене организације, али није доводила у питање устројство света породице и брака. Та врста феминизма (*relational feminism*) истицала је захтеве за бољи положај и женска права као права жена, дефинисаних посредством њихових мајчинских, васпитачких и неговатељичких способности.

Крајем 19. и почетком 20. века, као сума претходних дискурзивних политика и пракси у Краљевини Србији појављује се, у свом најразвијенијем виду, националистички дискурс. Концепт нације у Србији почивао је, између осталог, на оној врсти родних односа који је подразумевао да су жене истовремено биле важне за нацију као мајке, васпитачице и домаћице, а опет на основу додељених улога и задатака искључене из области која је представљана као област јавног. Већ поменуте различите представе, улоге и задаци мушкараца и жена у српском друштву, стављени у контекст националних циљева, подржани су и специфичним знањима о телу и психичким и физичким разликама, који су утицали на конструкцију о посебној природи жена. Одвојене друштвене улоге су у оквиру националних пројеката постале одвојене националне улоге и задаци, па је биолошкој и културно-симболичкој вишезначности женског тела и његових функција, додата још једна: продукција и репродукција нације.¹⁹ За креирање таквог концепта преузимани су већином европски узорци. У првој деценији 20. века постоји већ развијена идолошко-пропагандна нарација о професионалним улогама и задацима појединих групација у српском друштву у којој је дефинисана и родна подела. Тако су за нацију важне улоге учитеља, свештеника, војника, лекара, чинов-

¹⁸ Светозар Марковић, „Ослобођење женскиња. Предговор“, у: Џ. С. Мил: *Потчињеност женскиња*, Београд 1871; Растислав Петровић, „Милица Стојадиновић Српкиња и Драга Дејановић о женама“, у: „Гласник историјског друштва у Новом Саду“, књ. III; Сремски Карловци 1930, стр. 92–95.

¹⁹ Ana Stolić, „О kulturnoj reprodukciji nacije: rod i nacija u stavovima srpske elite početkom XX veka“, у: Tatjana Rosić (ур.), *Teorije i politike roda*, Београд: Institut za književnost, 2008, стр. 188–192.

ника, али и жена Српкиња које не бране отаџбину, већ рађају и васпитавају јунаке, па се тако одужују свом народу.

Литература

- Blom Ida, Hagemann Karen, and Hall Catherine (Eds.): *Gendered Nations*, Oxford: Berg 2000, стр. 8-10.
- Bock Gisela, „Chelining Dichotomies: Perspectives on Women’s History“, у: K.Offen, J. Rendall (eds.), *Writing Women’s History*, Bloomington 1991, стр. 8-17.
- Bok Gizela, *Žena u istoriji Evrope*, Beograd: Klio, 2005, стр.15-95
- Vickery Amanda, “Golden Age to Separate Spheres?“, у: R. Shoemaker (ed.), *Gender&History in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1998, стр. 186-199;
- Вулф Вирџинија, *Сопствена соба*, Београд: Плави јахач, 1995, стр. 3
- Green Anna and Cathleen Troup, *The Houses of History. A critical reader in twentieth-century history and theory*, Manchester: Manchester University Press, 1999, стр. 256.
- Davis Natalie Zemon, „Women on Top“ у: *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford: Stanford University Press, 1975.
- Davis Nira Yuval, *Gender and Nation*, London: SAGE publications, 1997, стр. 15
- Draškić Marija, Popović Obradović Olga, “Položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku“, у: *Srbija u modernizacijskim procesima 2*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998, стр. 11-24
- Evans Richard, *In Defence of History*, London: Granta, 1997.
- Ivanović Zorica, „Pogovor: Antropologija žene i pitanje rodних odnosa u izmenjenom diskursu antropologije“, у: Žarana Papić i Lidija Sklevicky, *Antropologija žene*, Beograd: XX vek, 2003, стр. 398.
- Jenkins Keith (ed.), *The Postmodern History Reader*, London: Routledge 1997.
- Offen Karen, *European Feminisms 1700-1950, A Political History*, Stanford: Stanford University Press 2000, стр. 182-213
- Марковић Светозар, „Ослобођење женскиња. Предговор“, у: Џ. С. Мил: *Потчињеност женскиња*, Београд 1871.
- Матић Душан, *Наука о васпитању*, I-III, Београд 1868.
- Миодраговић Јован, *Народна педагогија у Срба или како наш народ подиже пород свој*, Београд 1914.
- Munslow Alun, *The New History*, Harlow: Longman, 2003.
- Петровић Растислав, “Милица Стојадиновић Српкиња и Драга Дејановић о женама“, у: *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, књ.III, Сремски Карловци 1930, стр. 92-95.
- Scott Joan W., „Women’s History“ у: Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*, Pennsylvania: PSUP 1992, стр. 56.
- Scott Joan W, “Gender: A Useful Category of Historical Analyses“, у: *Gender and Politics of History*, New York: Columbia University Press, 1999, стр. 42.

Столић Ана, "Родни односи у „царству подељених сфера“, у: *Приватни живот код Срба у 19. веку*, приредили Ана Столић и Ненад Макуљевић, Београд: Клио, 2006, стр. 90-94.

Фуко Мишел, *Надзирати и кажњавати. Настанак затвора*, Нови Сад: Књижарница браће Стојановић, 1997

Caplan Jane, *Poststructuralism, Postmodernism and Deconstruction: Notes for Historians*, Budapest: Central European History 22, 1989, стр. 260-268

Шапчанин Милорад, „О васпитању женскиња“, у: *Јавна предавања*, Београд 1873.

Ana Stolić

FROM POLITICS TO NEW SCIENTIFIC DISCIPLINES: WOMEN'S AND GENDER HISTORY

The contemporary Serbian historiography and concepts of women's emancipation in the late 19th and early 20th centuries

Summary: The Feminist theory and praxis had come a long way through the last decades of the 20th century. The powerful uplift of the Feminist political movement in Western Europe and America had produced yet another academic historical discipline, the Feminine history. Although the same aimed at reexamining the basic vocation postulates, it soon enough proved to be insufficient for true analysis of position of women in various societies and eras. Subsequent to severe debates and controversies, the category of Gender was accepted as an analytical category by means of which, as it was assumed, it would have been possible to determine how relations of power, different gender roles and tasks of men and women have been built in society. This proved to be particularly useful for the analysis within the modern national states of the 19th and 20th centuries.

The fact remains that the programs of vast majority of political parties in European states in the 19th and at the beginning of the 20th century, including The Kingdom of Serbia, did not raise questions on position of women. They were not either considered in the field represented as the domain of public political interest, except on rare occasions when polemics on determination of sufficient level in male and female education were taking place. Nevertheless, it is certain by all means that the questions of gender and gender relations were present in the politics of different kinds and that these are "readable" on the basis of other sources. In the last decade of the 20th and at the beginning of the 21st century, the papers have been arising in Serbian Historiography, mostly dedicated to the history of women as an individual "entity" but very few within which gender relations and gender roles from the past of the Serbian society were analyzed. By analyzing at least one of the segments, such as the concept of women's emancipation in the end of the 19th and at the beginning of the 20th century which appeared in the public discourse of the time, it is possible to obtain deeper insight into political and social history of Serbia.

Key words: feminism, women's history, gender, emancipation of women, Serbian society, 19th century